

Gazda, Jiří

Pojmenování s kořenými prepozitivními elementy cizího původu v současné ruštině a češtině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1991, vol. 40, iss. A39, pp. [57]-62

ISBN 80-210-0362-6

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101475>

Access Date: 12. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

J I Ř Í G A Z D A

POJMENOVÁNÍ S KOŘENNÝMI PREPOZITIVNÍMI ELEMENTY CIZÍHO PŮVODU V SOUČASNÉ RUŠTINĚ A ČESTINĚ

Jestliže sledujeme inovační tendence projevující se v rozvoji slovní zásoby současné ruštiny v posledních dvou desetiletích, krystalizují před námi některé výrazné obecné neologizační trendy, jež lze shrnout do následujících tezí:

1. Slovník současné ruštiny se obohacuje především novými substantivy, která mají v procesu neologické nominace logicky prvořadě postavení.

2. Většina nových slov vzniká morfologickými slovotvornými postupy, především derivací a kompozicí, přičemž zejména různé typy složenin (včetně slov zkratkových) jsou velmi produktivní.

3. Sílí proces internacionalizace slovní zásoby ruštiny, projevující se jak lexikálním přejímáním, tak aktivním využíváním mezinárodních slovotvorných elementů.

4. V stále větší míře se prosazuje proces determinologizace terminologického lexika, tj. pronikání termínů do jazyka běžně mluveného.

5. Stále výrazněji se projevuje tendence k jazykové ekonomii, která nachází svůj výraz v nahrazování víceslovných pojmenování jednoslovnými nominačními jednotkami.

Všechny výše uvedené tendence se mimo jiné projevují v rostoucí produktivnosti substantivních slovotvorných modelů, na jejichž základě vznikají pojmenování typu: 1. *авиапочта, автопредприятие, агрохимслужба, биоинженер, видеоинформация, кинопосещаемость, радиотелецентр, стереопередача, телемост, фотовыставка, электронож*, 2. *антиразрядка, контрмнение, макроуровень, микроколлектив, псевдолитература, супердержава*, 3. *пресс-группа, поп-ансамбль, рок-музыка, экспресс-обработка*, 4. *агиттеатр, культурчреждение, мехмастерская, профнепригодность, спецвыпуск*, 5. *игротека, вещеман, луномобиль, лыжедром, ај*. Ačkoliv jde o strukturálně i sémanticky různé typy pojmenování, spojuje je společný znak: vícekomponentová slovotvorná struktura, v níž alespoň jeden

z konstituujících elementů je cizího původu, resp. má internacionální charakter. První model se jeví jako nejproduktivnější a s použitím moderní terminologie jej lze nazvat *kompozicí prefixoidálního typu*, kde elementy *авиа-, авто-, агро-, био-, видео-, кино-, радио-, стерео-, теле-, фото-, электро-* vystupují jako tzv. *kořenné prefixoidy*, tj. morfémy přechodného charakteru mezi kořennými a afixálními (Martincová—Savický, 1987).

O problematice těchto elementů existuje dnes již řada odborných pojednání jak v sovětské (Russkij jazyk i sovětskoje občestvo, 1964, s. 105 až 134; Mis'kevič—Čel'cova, 1970; Askulenko, 1972; Golanova, 1975; Krysin, 1975; Zasorina, 1978), tak v české jazykovědě (Jiráček, 1971, s. 61 až 63; Dokulil—Kučař, 1977; Martincová—Savický, 1987), ovšem v hodnocení morfémového statutu jednotlivých mezinárodních (většinou řecko-latinských) elementů jsou mezi jednotlivými autory rozdíly. Pokud však jde o stanovení toho, jak se prefixoidy v našich jazycích konstituují, dospívá se v podstatě shodně ke třem způsobům jejich vzniku: 1. Některé prefixoidy vznikají zkrácením adjektiva v původních souslovných pojmenováních o struktuře „adjektivum + substantivum“ (*телевизионная программа* → *телепрограмма*), 2. Jiné prefixoidní morfémy se formují paralelně vedle přejatých slov, která existují v ruské slovní zásobě jako samostatné lexikální jednotky (*кино-, радио-, видео-*). 3. Dalším zdrojem vzniku kořenných prefixoidů je jejich vyčleňování z přejatých slov, obsahujících internacionální morfémy, a to i ze slov na domácí půdě původně morfematically nečlenitelných (*авиа-тика, агро-стат, гео-метрия, гелио-скоп, теле-визор, фото-графия*). Morfémově nevyhraněný charakter těchto elementů a jejich osamostatňování vyúsťuje u různých prefixoidů v různé míře k určité lexikální samostatnosti, což umožňuje chápat je jako zvláštní druh analytických adjektiv (Russkij jazyk i sovětskoje občestvo, 1968, s. 105—134), která ve spojení se substantivou plní atributivní funkci, ačkoliv z hlediska morfologického nemají adjektivní charakter. Jejich určujícími rysy jsou především: adjektivně-atributivní funkce, volnost spojování se substantivou, standardnost významu.

Frekventovanost jednotlivých kořenných prepozitivních elementů prefixoidního typu je ovšem různá. V současné ruštině patří k nejfrekventovanějším elementy *авто-, кино-, радио-, теле-, фото-, электро-*, roste počet nových pojmenování s elementy *био-, видео-, стерео-, эко-*, úzce terminologická a řídká jsou naopak pojmenování s prefixoidy *антропо-, армо-, вибро-, дендро-, палео-, перфо-, социо-, термо-*, aj. Podstatná část českého materiálu týkajícího se prefixoidních pojmenování se shoduje s ruským co do jednotlivých formantů i způsobu jejich tvoření, avšak jeví se zde i některé zajímavé systémové rozdíly, jejichž analýza není ovšem předmětem této statě. Pouze pro ilustraci uveďme, že v češtině se např. (na rozdíl od ruštiny) nekonstituoval element *кино-* ve významu „filmový“ (viz rus. *кинорежиссер, киноспектакль*), *теле-* ve významu „televizní“

(телесериал, телепрограмма), či *radio-* ve významu „rozhlasový“ (радиодиктор, радиопьеса).

Zvláštní skupinu kořenných prefixoidů cizího původu, které si chceme v této studii všimnout blíže, tvoří elementy, jež kromě své adjektivně-atributivní funkce vystupují rovněž jako samostatná substantiva, tj. jsou předem nebo paralelně jako substantiva zformovány. Jedná se zde totiž, podle našeho názoru, o progresivní tendenci, projevující se v rozšiřování repertoáru těchto „lexikálně-sublexikálních“ jednotek. Jestliže se ještě v 60. letech v těchto souvislostech psalo pouze o elementech *кино-*, *радио-*, resp. *фото-* (jako substantivum nespisovné), pak dnes již jako samostatná slova a kořenné prefixoidy současně fungují také jednotky *видео-*, *диско-*, *porno-*, *ретро-*, *стерео-* a některé další elementy. V dalším výkladu si všimneme těchto elementů podrobněji v porovnání s češtinou.

Slovo *видео* (z lat. *video* — vidím) se jako samostatná lexikální jednotka objevuje v ruštině v 70. letech v souvislosti s rozšířením nového audiovizuálního média, umožňujícího záznam obrazu a jeho reprodukci na televizní obrazovce: *Прологом было появление стопроцентного русского американца Дмитрия Девятнина и фрагментов его сериала „Ви де о из России“* (Nedelja). Jde o přejímku z angličtiny, v níž se toto slovo konstituovalo na základě mezinárodního kořenného elementu *video-*, a rychle se rozšířilo do dalších jazyků. Jako analytické adjektivum se však element *видео-* začíná v ruštině konstituovat již v 60. letech, kdy se objevuje ve slovech *видеозапись*, *видеомагнитофон*, *видеосигнал*, *видео-телефон*. Teprve masové rozšíření tohoto média v následujících dvou desetiletích však vedlo k definitivnímu vyčlenění elementu *видео-* jako kořenného prefixoidu a jeho následnému volnému spojování s dalšími substantivy. Vznikají tak jednak terminologická pojmenování technických prvků a zařízení spojených s provozováním tohoto audiovizuálního média (*в и д е о -* : *-бобина*, *-диск*, *-камера*, *-кассета*, *-лента*, *-пластинка*, *-пленка*, *-проигрыватель*, *-фильм*), jednak rychle se determinologizující pojmenování obecnějšího charakteru, až po kontextově podmíněné neologismy okázalného povahy: *в и д е о -* : *-игра*, *-информация*, *-канал*, *-кооператив*, *-продукция*, *-тека*; „*видеопиратство*“, „*видеолекарь*“ (Кто вы, *в и д е о л е к а р ь* ? Психотерапевт Чумак утверждает, что может осуществлять свое врачевание даже заочно, при помощи видеозаписи [Sovetskaja kul'tura]). Slovo *видеокалип* je přejato z angl. *video clip*, přičemž vytlačilo z užívání hybridní pojmenování *видеозаставка*: *В весенние дни нас ждет всемирный конкурс музыкальных видеоклипов* (Lit. gazeta).

Obdobná je situace v češtině, kde se módnost nového média projevuje jak v determinologizaci původně úzce terminologických pojmenování typu *v i d e o -* : *-aparatura*, *-gramofon*, *-kazeta*, *-magnetofon*, *-rekordér*, *-technika*, tak ve vzniku stále nových neterminologických lexikálních jednotek, včetně okázalných: *в и д е о -* : *-amatér*, *-deska*, *-hra*, *-pirátství*, *-pořad*, *-záznam*, *-zařízení*, *-kultura*, *-klub*, *-tvorba*, *-tvůrce*, *-dílna*, *-dokument*, *-film*, *-monopol*, *-program*, *-přehrávač*, *-přepis*, *-půjčovna*, *-stře-*

disko, -studio; „videotýchánek“, „videopřátel“ (Nevím, kolik diváků připadá na jeden videorekordér, ovšem je jisté, že jeden přístroj nesledují jen majitelé, ale i početný okruh „videopřátel“. To vše se děje při rozličných „videodýcháncích“ [Mladý svět]). Z angličtiny je kromě slova *videoklip* přejato také slovo *videoboom*: Obrovský *videoboom* však zaznamenaly v posledních letech i rozvojové země a státy socialistické (Mladý svět).

Podobný charakter má v ruštině také element *диско-*, koexistující se slovem *диско* přejatým z angl. *disco* (hudební styl, charakterizovaný zjednodušenou melodikou a výraznou rytmikou). Kořenný prefixoid *диско-* se pak vyčlenil z adjektiva *диско-течный* (= *диско-тека* — hudební taneční večer, při němž se s patřičným komentářem přehrávají gramofonové desky, nejčastěji s nahrávkami moderní populární hudby) a umožnil tak vznik neterminologických pojmenování typu *диско-*: -*вечер*, -*бар*, -*движение*, -*ведущий*, -*мода*, -*стиль*. Od těchto lexikálních jednotek je nutno odlišit pojmenování typu *диско-графия*, *диско-хранилище*, v nichž nejde o prefixoid *диско-*, nýbrž o kompozitní lexikální element *диск* (+ *-o-*) s významem „gramofonová deska“ (z angl. *disc* ← řec. *diskos*).

V češtině je tendence obdobná, ovšem komplikovanější o neustálenost jak strukturně funkční, tak pravopisnou. Ekvivalentní element nacházíme v češtině jak v původní variantě *disco-*, tak v počestěné podobě *disko-*, přičemž ve své lexikalizované podobě má primárně povahu adjektivní (např. ve spojených *disco hudba*, ale také *discohudba* i *disco-hudba*; *disko-oblečení*, *disko-večer*), jako substantivum vystupuje pouze v hovorové variantě (*jít na disko*, *poslouchat disko*). Element *disco-* přitom vystupuje jak ve slovech přejatých (*disco-hit*, *disco sound* i *disco-sound*), tak v pojmenováních hybridní povahy: *discotaneční*, *disco-večer*. Častěji se setkáváme s počestěnou variantou *disko-*, např. ve slovech *disko-*: -*generace*, -*hrátky*, -*mládež*, -*pult*, -*tančírna*; *disko-komplet*, *disko-oděv*. Ve slovech *diskofil*, *diskografie*, *diskotéka* má element *диск(o)* stejný statut, jako v obdobných výrazech v ruštině.

Kořený prefixoid *porno-* je vznikově vázán na adjektivum *порно-графический*, vznikl tedy jeho zkrácením. Spolupůsobila zde existence zkráceného substantiva *porno* (od *порнография* ← řec. *pornē* [neřestnice] + *-графия*) s významem „literární a umělecká díla s pornografickým obsahem“. V ruštině se pojmenování s tímto elementem ovšem vyskytují sporadicky, neboť ve své většině označují cizí skutečnosti. Po stránce formálně grafické se setkáváme jak s psaním těchto lexikálních jednotek s užitím spojovníku (*porno-бизнес*, *porno-лента*, *porno-фильм*), tak (častěji) bez něho (*porno-*: -*бизнесмен*, -*делец*, -*клуб*, -*магазин*, -*отряд*, -*фильм*).

V českém materiálu nemáme žádné pojmenování s tímto elementem doloženo a také jejich užití v mluvené řeči je omezenější než v ruštině (*pornofotka*, *pornofilm*).

Vznikově s tímto elementem koresponduje prefixoid *петро-* (od adj.

ретроспективный) koexistující se substantivem *ретро*, přejatým z angl. *retro* (← řec. *retro* — zpět) ve významu „styl v umění, kultuře a módě 70. let, charakteristický detailní rekonstrukcí reálií minulosti“: Редактор журнала *Марсель Мартен* выразил беспокойство по поводу того, что событиям 1968 года дается фрейдистское объяснение, указал на реакционный характер волны „ретро“ и связанной с ней волны „porno“ и оценил „Ночного портье“ как явление прогрессивное (Naš sovremennik). Také repertoár pojmenování a tímto elementem je v našem materiálu omezený: *ретровзгляд*, *ретроискусство*, *ретростиль*, *ретро-шлягер* (v češtině: *retro-příspěvek*, *retroromán*, *retro-styl*).

K tomuto typu kořenných prefixoidů inklinuje v ruštině i češtině také element *стерео-* (resp. *stereo-*) a nově také *квардро-* (resp. *kvadro-*) s významem „стереофонический“, „квардрофонический“ (resp. „stereofonní“, „kvadrofonní“). Tyto prefixoidy vystupují v pojmenováních typu: *стерео-*: *звучание*, *-аппаратура*, *-магнитофон*, *-пластинка*, *-проигрыватель*, *-радиола*, *-установка*, *-музыка*, *-наушники*, *-передача*; *квардро-*: *-запись*, *-звук*, *-программа* (v češtině: *stereo-*: *-aparatura*, *-blok*, *-efekt*, *-gramošasi*, *-kanál*, *-nahrávka*, *-přehrávač*, *-přepínač*, *-radio*, *-radiomagnetofon*, *-sluchátka*, *-zařízení*, *-zesilovač*; *kvadro-*: *-efekt*, *-nahrávka*). Jak v ruštině tak v češtině se zejména v hovorové řeči užívá substantiv *стерео*, *квардро* (resp. *stereo*, *kvadro*, ale také *mono*) s významem „stereofonní, kvadrofonní, resp. monofonní zařízení“ (*koupit si stereo*, *mít doma kvadro*).

Ačkoliv je tedy v současné ruštině repertoár cizojazyčných kořenných prepozitivních elementů zformovaných paralelně jako substantiva omezený, lze konstatovat, že jde o progresivní tendenci, která může v dalším vývoji vést k substantivizaci a lexikálnímu osamostatňování dalších prefixoidů podobného charakteru. V porovnání s češtinou se zde vedle shodných tendencí rýsují některé diferenční jevy, na nichž se kromě jazykových příčin podílí také řada faktorů mimojazykových.

L I T E R A T U R A

- AKULENKO, V. V.: Voprosy internacionalizacii slovarnogo sostava jazyka. Char'kov 1972.
- DOKULIL, M.—KUCHAŘ, J.: Slovtovorná charakteristika cizích slov. Naše řeč, 60, 1977, s. 169—185.
- GOLANOVA, Je. I.: Ob odnom tipe prepozitivnyh jedinic v sovremennom russkom jazyke. In: Razvitije sovremennogo russkogo jazyka 1972. Slovoobrazovanije. Členimost slova. Moskva 1975, s. 160—174.
- JIRÁČEK, J.: Internacional'nyje suffiksy suščestvitel'nyh. Brno 1971, s. 61—63.
- KRYSIN, L. P.: Stupeni morfejnoj členimosti inojazyčnyh slov. In: Razvitije sovremennogo russkogo jazyka 1972. Slovoobrazovanije. Členimost slova. Moskva 1975, s. 227—231.

- MARTINCOVÁ, O.—SAVICKÝ, N.: Hybridní slova a některé obecné otázky neologie. SaS, 48, 1987, s. 124—139.
- MIŠKEVIČ, G. I.—ČEL'COVA, L. K.: Novyje slova, ich prinjatije i normativnaja ocenka (problema novych slov v kul'turno-rečevom aspekte). In: Aktual'nyje problemy kul'tury reči. Moskva 1970, s. 243—276.
- RUSSKIJ JAZYK I SOVETSKOJE OBSČESTVO. Sociologo-lingvističeskoje issledovanie. Morfologija i sintaksis sovremennogo russkogo jazyka. Pod red. M. V. Panova. Moskva 1968, s. 105—134.
- ZASORINA, L. N.: Ob aktivizacii v russkom slovoobrazovanii proizvodnyh nekotorych internacionalizmov. In: Novyje slova i slovari novych slov. Pod red. N. Z. Kotelovoj. Leningrad 1978, s. 126—135.

НАИМЕНОВАНИЯ С КОРНЕВЫМИ ПРЕПОЗИТИВНЫМИ
ЭЛЕМЕНТАМИ ИНОСТРАННОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ
В СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ И ЧЕШСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье дается описание имен существительных с препозитивными корневыми элементами иностранного происхождения в сравнительном русско-чешском плане. На материале неологизмов с элементами *видео-*, *диско-*, *порно-*, *ретро-*, *стерео-* автор пытается показать, что субстантивация корневых префиксоидов данного типа является прогрессивной тенденцией в развитии обоих языков. Некоторые замечающиеся между русским и чешским языками различия оцениваются автором как явления, вызванные совместным воздействием языковых и внеязыковых факторов.